

**Evrensel Dilbilgisi
ve
Türkçede İstem**

Yazar
Işıl AYDIN ÖZKAN

ISBN: 978-605-9247-63-4

Eylül, 2017 / Ankara
100 Adet

Grafiker®
Yayınları
Yayın No: 235
Web: grafikeryayin.com

**Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt**

Grafiker®
Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
1. Cadde 1396. Sokak No: 6
06520 (Oğuzlar Mahallesi)
Balgat-ANKARA
Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx
Faks : 0 312. 284 37 27
E-mail : grafiker@grafiker.com.tr
Web : grafiker.com.tr

Çocukluğumun masallarının
tek gerçek kahramanı,
anneannem Dürdane Kocabaşı'ya
sevgi ve rahmetle...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
KISALTMALAR.....	11

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ.....	17
1.1. Bağımsal Dilbilgisi ve İstem.....	17
1.2. İstemle İlgili Yabancı Alanyazında Yapılan Çalışmalar.....	20
1.3. İstemle İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar.....	24
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	31
2.1. Evrensel Dilbilgisi.....	31
2.1.1. Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi.....	32
2.1.2. Yönetim Kuramı.....	33
2.1.3. Rol Kuramı.....	35
2.2. Durum Dilbilgisi.....	36

I. BÖLÜM

DURUM KAVRAMI

1. TÜRKÇEDE DURUM KATEGORİSİ.....	46
1.1. Geleneksel Dilbilgisinin Durum Kategorisine Yaklaşımı.....	48
1.2. Modern Dilbilimin Durum Kategorisine Yaklaşımı.....	54
2. DURUM İŞARETLEYİCİLERİ VE DURUM İŞARETLEME.....	61
3. DİL TİPOLOJİSİ VE DİL EVRENSELLİKLERİ AÇISINDAN DURUM KATEGORİSİ.....	74

II. BÖLÜM

İSTEM KAVRAMI

1. İSTEM.....	79
2. İSTEM DÜZEYLERİ.....	88
2.1. Mantıksal İstem Düzeyi.....	89
2.2. Anlamsal İstem Düzeyi.....	91
2.3. Sözdizimsel İstem Düzeyi.....	95
2.3.1. Biçimbilgisel İstem Düzeyi.....	96
2.3.2. Makro İstem.....	97
2.3.3. Mikro İstem.....	97

3. İSTEM VE DURUM KATEGORİSİ.....	99
4. EYLEMİN YÖNETME ÇERÇEVESİ.....	101
4.1. Zorunlu İstemler.....	104
4.2. Seçimlik İstemler.....	107
4.3. Eklentiler.....	109
4.4. Zorunlu İstem, Seçimlik İstem ve Bunların Dışında Kalan Üyeleri Ayırmak İçin Kullanılan Yöntemler.....	110
4.4.1. Çıkarma Testi veya Silme Testi.....	115
4.4.2. Serbest Eklenebilirlik Testi.....	116
4.4.3. İçeyerleşik Tümce ve Yantümce Türetme Testi.....	118
4.4.4. Tek Sözcükten Oluşan Belirteçler veya Belirteç Tümceleri Testi.....	118
4.4.5. Sözdizimsel Esneklik Testi.....	119
4.4.6. Soru Testi.....	120
4.4.7. Yinelem ve Değiş tirim Testi.....	120
5. EYLEMİN YÖNETME GÜCÜ VE ÜYE YAPISI.....	121
5.1. Tek İstemi Olan/Tek Katılanlı Eylemler.....	123
5.2. İki İstemi Olan/İki Katılanlı Eylemler.....	124
5.3. Üç İstemi Olan/Üç Katılanlı Eylemler.....	125
5.4. Çok İstemi Olan/Çok Katılanlı Eylemler.....	126
5.5. İstemi Olmayan Eylemler/Katılanı Olmayan Eylemler.....	127
6. İSTEMİN GÖSTERİMİ.....	128
7. İSTEM DEĞİŞTİRME.....	131
7.1. Temel İstem.....	132
7.2. İkincil İstem.....	132
7.3. İstemi Değiş tiren Kategoriler.....	133
7.3.1. İstemi Değiş tiren Anlamsal Süreçler.....	134
7.3.1.1. Anlam Değiş mesi.....	135
7.3.1.1.1. Anlam Daralması.....	137
7.3.1.1.2. Anlam Geniş mesi.....	139
7.3.1.2. Çokanlamlılık.....	141
7.3.2. İstemi Değiş tiren Biçimbilgisel Süreçler.....	146
7.3.2.1. İstemi Arttıran Kategoriler.....	148
7.3.2.1.1. Ettirgenlik.....	148
7.3.2.1.2. Nesne Eklenmesi.....	151
7.3.2.2. İstemi Azaltan Kategoriler.....	152
7.3.2.2.1. Edilgenleştirme.....	152
7.3.2.2.2. Karşı edilgenleştirme.....	153
7.3.2.2.3. Karşı ettirgenleştirme.....	154
7.3.2.2.4. Dönüş lüleştirme.....	155

7.3.2.2.5. İşteşleştirme.....	156
7.3.2.2.6. Ad ve Nesne Geçişmesi.....	157
8. İSTEM NÖBETLEŞMESİ.....	160
8.1. Türkçenin Tarihsel Dönemlerinde Görülen İstem Nöbetleşmeleri.....	161
8.2. Türkçenin Ağızlarında Görülen İstem Nöbetleşmeleri.....	169
8.3. Ölçünlü Türkçede ve Ölçünlü Türkçenin Yeni Türetimlerinde Görülen İstem Nöbetleşmeleri.....	175
8.4. Diğer Türk Dillerinde Görülen İstem Nöbetleşmeleri.....	182
8.5. Ölçünlü Türkçede Edebi Dilde Görülen İstem Nöbetleşmeleri.....	185
9. İLGEÇLERDE İSTEM.....	186
9.1. Yalın Durum İsteyen Birincil İlgeçler.....	188
9.2. İlgi Durumu İsteyen Birincil İlgeçler.....	188
9.3. Belirtme Durumu İsteyen Birincil İlgeçler.....	189
9.4. Yönelme Durumu İsteyen Birincil İlgeçler.....	189
9.5. Ayrılma Durumu İsteyen Birincil İlgeçler.....	189
10. EYLEMSİLERDE İSTEM.....	193
11. ADLARIN VE ÖNADLARIN İSTEMLERİ VAR MIDIR?.....	197
11.1. Adların İstemi.....	198
11.2. Önadların İstemi.....	203

III. BÖLÜM

İSTEMİN DİĞER DİLBİLGİSEL KATEGORİLERLE İLİŞKİSİ

1. İSTEM VE ÇATI İLİŞKİSİ.....	207
1.1. İstem ve Geçişlilik-Geçişsizlik İlişkisi.....	214
2. İSTEM VE EŞDİZİMLİLİK İLİŞKİSİ.....	216
3. İSTEM VE KILINIŞ-GÖRÜNÜŞ İLİŞKİSİ.....	222
4. İSTEM VE ANLAMBİLİM İLİŞKİSİ.....	226
4.1. Eşanlamlılık.....	227
4.2. Tersanlamlılık.....	229
5. İSTEM VE DİLBİLGİSELLEŞME İLİŞKİSİ.....	230
6. İSTEM VE KİPLİK İLİŞKİSİ.....	236

IV. BÖLÜM

TÜRKÇEDE EYLEMLERLE KURULMUŞ BAZI YAPILARIN İSTEMLERİ ÜZERİNE ÇEŞİTLİ SAPTAMALAR

1. BİRLEŞİK EYLEMLERDE İSTEM.....	241
1.1. Ad+Yardımcı Eylem Şeklinde Kurulan Yapılarda İstem.....	243

1.1.1. Türkçe Adlarla Kurulan Ad+Yardımcı Eylem Yapılarında İstem.....	243
1.1.2. Yabancı Kökenli Kopya Sözcüklerle Kurulan Ad+Eylem Yapılarında İstem.....	244
1.2. Eylem+Eylem Şeklinde Kurulan Birleşik Eylemlerde İstem.....	248
1.3. Deyimleşmiş Birleşik Eylemlerde İstem.....	250
2. FARKLI TÜREVLERDE İSTEM.....	254
2.1. Eylemcil Birleşiklerde İstem.....	254
2.2. Eylem+{-A} Eylem+{-A} Yapısındaki İkilemelerin İstemleri.....	257
2.3. Ad+Çekimli Eylem Şeklinde Oluşan Birleşiklerin İstemleri.....	258

V. BÖLÜM

UYGULAMALI DİLBİLİM AÇISINDAN İSTEM

1. İSTEM SÖZLÜKLERİ VE TÜRKÇE SÖZLÜKTE İSTEM.....	259
1.1. Yabancı Dillerde Hazırlanmış İstem Sözlükleri.....	264
1.1.1. <i>A Valency Dictionary of English</i>	264
1.1.2. <i>German-English Verb Valency: A Contrastive Analysis</i>	265
1.1.3. <i>DICOVALENCE</i>	265
1.1.4. <i>VALLEX</i>	266
1.1.5. <i>Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive</i>	266
1.2. Türkçe Sözlükte İstem.....	267
1.3. Türkçenin İstem Sözlüğü Nasıl Olmalıdır?.....	280
2. DİL EDİNİMİ VE ÖĞRETİMİNDE İSTEM.....	281
3. YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDE İSTEM.....	282
4. TÜRK DİLLERİNİN ÖĞRETİMİ VE ÖĞRENİMİNDE İSTEM.....	284

VI. BÖLÜM

DİL TİPOLOJİSİ ve DİL EVRENSELLİKLERİ AÇISINDAN İSTEM SONUÇ.....	293
KAYNAKLAR.....	305
EK 1. TERİM ve KARŞILIKLAR DİZİNİ.....	325
1.1. TÜRKÇE-İNGİLİZCE DİZİN.....	325
1.2. İNGİLİZCE-TÜRKÇE DİZİN.....	334

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı'nda 2017 yılında tamamlanmış olan Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem (Valenz) adlı doktora tezimin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir. Çalışmada istem kavramı ve Türkçede istem potansiyeli taşıyan yapılar, Bağımsal Dilbilgisi ve Evrensel Dilbilgisi çerçevesinde, kuramsal olarak ele alınmıştır. Çalışma, geleneksel dilbilgisinde yalnızca biçimbilgisel bir bakış açısıyla incelenen istem kavramının aslında biçimsözdizimsel bir olgu olduğunu kanıtlamayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra, konuyla ilgili, istem değiştirme ve istem nöbetleşmesi gibi kavramlar hem anlamsal hem de biçimbilgisel süreçler açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre Türkçede istemi arttıran ve azaltan kategoriler belirlenmiş ve istem nöbetleşmelerinin sebepleri incelenmiştir.

İstem, sözdiziminin tamamı üzerinde etkili olan bir kategoridir. Bu bağlamda, çalışmada yalnızca istem değil, istemle doğrudan ilişkisi olan durum kavramı, çatı, geçişlilik-geçişsizlik, eşdizimlilik, kılınış ve görünüş, anlambilim, dilbilgiselleşme ve kiplik gibi kategoriler de incelenmiştir. İstem yalnızca eylemlere, adlara, önelere ve birincil ilgeçlere özgü bir özellik değildir. Türkçede eylemle kurulmuş kimi yapılar da istem potansiyelini sürdürmektedir. Bu yapıların oluşturduğu öbeklerin de kendi içlerinde bir yönetim ve katılan şeması bulunmaktadır. Bu çalışmada bu yapıların istemleri de öbek yapı içerisinde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda istem, Uygulamalı Dilbilimle bağlantısı bakımından da ele alınmıştır. Son bölümde ise istemin dil tipolojisiyle ve dil evrensellikleriyle ilgili yönü ortaya konulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bir çok kişinin desteğini gördüm. Öncelikle bu uzun serüvende bilgi birikimini ve kaynaklarını benimle paylaşan, umutsuzluğa düştüğüm anlarda ışığıyla yolumu aydınlatan, zamanını ve sabrını benden hiçbir zaman esirgemeyen

danışmanım Prof. Dr. Emine Yılmaz'a teşekkür eder, en içten saygı ve sevgilerimi sunarım. Bu çalışmanın bir kitap haline gelmesini önerdiği ve beni bu konuda cesaretlendirdiği için de kendisine ayrıca teşekkür etmek isterim.

Bu süreçte eleştiri ve yönlendirmeleriyle farklı bakış açıları kazanmamı sağlayan Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın ve Prof. Dr. A. Melek Özyetgin'e; çalışmanın tez aşamasında, çalışmayı titizlikle gözden geçiren ve değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Leyla Karahan ve Yrd. Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bu zorlu süreçte kimi zaman kaynaklarını kimi zaman fikirlerini benimle paylaşan, bana huzurlu ve mutlu bir çalışma ortamı sağlayan oda arkadaşlarım Dr. Meltem Can ve Araş. Gör. Ayşe Kılıç Cengiz'e; çalışma arkadaşım Dr. Sıdıka Dursun'a en içten sevgilerimi iletirim. Yine desteklerini her zaman hissettiğim dostlarım Seda Onur, Derya Şahiner, Esra Kayışlı, Dr. Aslı Aytaç, Dr. Mikail Cengiz, Araş. Gör. Pınar Sel ve Araş. Gör. Hasan Güzel'e çok teşekkür ederim.

Amaçlarımın ve hayallerimin peşinde koşarken varlıkları ve destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan sevgili anneanneme, anneme, babama, kardeşime; sabırla en büyük destekçim olan biricik eşim Ahmet Özkan'a ve küçük kedi oğlumuz Mars'a en içten sevgilerimi sunarım..

Ankara 2017